

lis, aslı cin olan (bk. el-Kehf 18/50), ancak meleklerin arasına girip çıkan, Hz. Âdem'e secde meselesinde meleklerin aksine emre itaat etmeyen (bk. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Kehf 18/50), böylece onların arasına katılmaktan veya Hz. Âdem'le birlikte bir yeryüzü cenneti olan Aden'de bulunmaktan menedilen (bk. el-A'râf 7/13, 18) bir varlıktır. Onu melek iken sonra itaatsizlik yapmış bir varlık olarak görmek yanlış olur (bk. HÂRÛT ve MÂRÛT). Çünkü melekler itaatsizlik yapmaz, yüce Allah'a isyanda bulunmazlar (bk. et-Tahrîm 66/6). Ancak cinlerden şeytanlaşanlar olduğu gibi cinî şeytan zümresinde iken imana gelenler de bulunabilir. Câhiliye devri Arapları'nda da hayır ve şer ile ilgili cinler hakkında inanışlar vardı. Hz. Peygamber, "resûlû's-sekaleyn" (insan ve cinlerin peygamberi) olması dolayısıyla cinlere Kur'an sûreleri öğretip onları müslüman yapmış bir peygamber olarak bilinir. Bu konuda melekler ve er-rûh (bk. el-Meâric 70/4; en-Nebe' 78/38; el-Kadr 97/4) münasebeti de göz önünde bulundurulmalıdır.

Hallâc, kendisine has bir görüşle, azâzîl kelimesindeki aynın, "iblisin gayesinin ululuğu"na, zânın "himmelinin ziyadeliği"ne, elifin "ülfetinin büyüklüğü"ne, ikinci zânın "zühdünün derinliği"ne, yânın "kendi ululuk ve yüksekliğine sığınması"na, lâmin "ıstırap ve imtihanındaki mücadelesi"ne işaret ettiğini ileri sürer. Azâzîl ile iblisi tam bir aynılık içinde gören Hallâc, azâzîlin Âdem'e neden ve ne gibi bir mantıkla secde etmediğini ve böylece Allah tarafından niçin lânetlendiğini açıklamaktadır. Yine Hallâc, iblise azâzîl denmesinin sebebi olarak onun kendi saltanatı içinde "azledilmiş" olmasını da düşünmekte ve onun diğer vasıflarını sıralamaktadır.

İbrânî dilinde azazel, "Tanrı'nın kuvvetlendirdiği" anlamına gelir. Azazel hakkındaki en eski yahudi kaynaklı rivayet, mevsuk sayılmayan Enoch (Hanuk: Hz. İdris) kitabında görülmektedir. İnsan türünden olan kızların güzelliğine kapılarak Hermon dağı üzerinde yere inmiş 200 meleğin reisleri arasında onun adı Azael (Enoch, VI, 7) ve Azazel (Enoch, LXIX, 2-4) olarak geçmektedir. Bu, Tevrat'ın Tekvîn kitabının altıncı babında söz konusu edilen "Allah oğulları" kısmı ile ilgilidir. Bu kıssaya göre insan türünden olan kızlar ile birleşmelerinden peyda olan devlerin yeryüzüne saçtıkları kötülükler yüzünden tûfan suları dünyayı kaplamadan önce Allah bu me-

lekleri cezalandırmış, bu arada Azazel'in de ellerini ve ayaklarını büyük meleklerden Rafael'e bağlatarak Dudael'deki bir çukura attırmıştır (Enoch, X, 4-6). Yahudiler arasında mevcut olup İsrâiliyat edebiyatı vasıtasıyla Câhiliye devri Arapları arasında da yayılan, karanlık gecelerde yolculara türlü eziyetler eden sayısız çöl cinlerinden birinin bu Azazel olduğuna dair inanış, muhtemelen bu tahrif edilmiş kıssadan gelmektedir.

Tevrat'ta biri Rab, öteki Azazel'e sunulacak iki keçiden bahsedilmektedir (Levililer, 16/8-10). Bu keçilerden ilki bir kurban iken ikincisinin Azazel'e, İsrâilîoğulları'nın günahını çöle taşıması, halkı günahlarından temizlemesi için gönderildiği anlaşılmaktadır. Azazel'in burada tabiat üstü ruhanî bir varlık olarak kabul edildiği görülmektedir. Çöl, cinlerin ve ruhanî varlıkların meskeni olarak bilindiğinden (Levililer, 13/21, 17/7), kötülükten onu geldiği yere iade ederek kurtulmak istenmektedir. Dolayısıyla Azazel, Enoch kitabında yeryüzüne indiği, yaptıklarından dolayı lânetli olarak son güne kadar kalmaya mahkûm edildiğinden bahsedilen çöl cini olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, Haydarâbâd 1321, s. 25; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 193 vd.; Hallâc-ı Mansûr, *Kitâbü'l-Tavâsîn* (trc. Yaşar Nuri Öztürk), İstanbul 1976, s. 109-112, 114-118; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *'Acâ'ibü'l-ma'ârif* (nşr. Wüstenfeld), Göttingen 1848, s. 55-63; Süyûtî, *el-Habâ'ik fî aḥbâri'l-melâ'ik* (nşr. Abdullah es-Sadîk), Kahire, ts. (Matbaatü Dâri'te'lîf), s. 56 vd.; V. Kazimirski, *Kitâbü'l-Luḡateyni'l-'Arabîyye ve'l-Firanseviyye*, Bulak 1875, s. 300; DB², s. 81; G. Davidson, *A Dictionary of Angels*, London 1967, s. 63-64; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, V, 706 vd.; L. Massignon, *La Passion d'al-Hosayn Ibn Mansour al-Hallâj*, Paris 1975, III, 330; "Angelology", *JE*, I, 583-597; A. Câmi Baykurt, "Azâzîl", *İA*, II, 90; A. J. Wensinck, "İblîs", *a.e.*, V/2, s. 690-692; D. M. Macdonald, "Melâike", *a.e.*, VII, 661-664; A. S. Furat, "Şeytan", *a.e.*, XI, 491-493; T. H. Gaster, "Azazel", *IDB*, I, 325-326; Sh. Ahi, "Azazel", *EJd*, III, 1000-1002; Eb. Nestle, "Azazel", *ERE*, II, 282-283; G. Vajda, "Azâzîl", *EI²* (İng.), I, 811.

SAHİH TUĞ

AZEB

(عزب)

Osmanlı askerî teşkilâtında
kara ve deniz hafif piyadeleri için
kullanılan bir tabir.

Arapça'da "bekâr" mânasına gelen azeb kelimesi, XIV-XVI. yüzyıllarda Bizans, Latin ve İtalyan kaynaklarında "korsan, deniz haydudu" karşılığı kullanıldığı gibi,

Mısır'da şehir muhafazasında görev alan askerî bir grup da bu adla anılmıştır. Anadolu Selçukluları'nda, Akkoyunlular'ında ve deniz kuvvetlerine sahip sahil beyliklerinde de azeb askerî sınıfı yer almaktaydı. Meselâ Enverî, Aydınoğlu Umur Bey'in donanmasında azeblerden oluşan piyade kuvvetinin bulunduğunu bildir-mektedir (*Düsturnâme*, s. 21, 27, 31, 34).

Osmanlılar'da ise azebler yeniçeri teşkilâtından önce kurulmuş ve hafif okçu olarak orduya katılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de öncü kuvvet mahiyetinde savaşa katılan azebler, Türkler arasından ve belirli avâzır* haneleri karşılığında vilâyetlerden kefilli olarak mahalle imamları ve kethüdâları tarafından toplanırdı. Azeb alınacak kimselerin güçlü kuvvetli ve savaşabilecek kabiliyete sahip olması gerekmektedir.

Azebler, kara ve deniz azebleri olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı. Kara azebleri XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında kullanılmaya başlanmış ve böylece maaşlı bir sınıf haline gelmiştir. Kale azeblerinin mevcudu kalelerin önemine göre değişiyordu. Azebler, yeniçerilerde ve diğer ocaklarda olduğu gibi "orta" adı verilen gruplara ayrılıyor ve her ortanın başında reis, odabaşı ve bayraktar bulunuyordu. Bütün ortaların idaresi de azebler ağası ve kâtibin elinde idi. Azeb ağası azeblerin başkumandanı demekti; kâtip ise azeblerin isimlerini ve tahsisatlarını kaydederd. Eyaletlerdeki azebler beyler beyinin maiyetinde sefere katılıyorlardı. Kara azebleri, kale muhafızlığından başka zaman zaman köp-rücülük ve lağımçılık hizmetlerinde de kullanılmışlardır. Deniz azebleri, görev yaptıkları yerlere göre Tersâne-i Âmire ve donanma azebleri olarak ikiye ayrılıyorlardı. Donanma azeblerinin bölükbaşısı olan reis onların kumanda ve idaresiyle görevliydi ve terfi edince harc-ı hassa reisi (kaptan) olurdu. Reisliğe yükselen bir azeb kaptan olmazsa sırasıyla terfi ederek vardiyanbaşı, hünkâr gemisi reisi olur ve Tersâne-i Âmire kethüdâlığına yükselirdi. Tersâne-i Âmire hizmetine girince ulûfe* alan azebler zaman zaman yoklamaya tâbi tutulmaktaydılar. XVI. yüzyılın ortalarında 2279 olan deniz azeblerinin mevcudu XVII. yüzyılda giderek azalmış ve 1604-1694 arasında 1588'den 239'a kadar düşmüştür. Deniz azebleri kadirgalarda, paşa gemilerinde, mavnalarda, kalitelerde, top, taş ve at gemilerinde azeb neferi ve reisi olarak bulundukları gibi yelkenci, nöbet-

çi ve kürekçi olarak da bulunuyorlardı. Azebler ihtiyaç halinde başka görevlerde de kullanılmaktaydılar. Nitekim XVII. yüzyıl başlarında kadirge azebelerinden kırk beşi kumbaracı yapılmıştı (BA, KK, nr. 253, s. 225).

Azeb askerî sınıfının yeniçerilerle eskiden gelen bir ihtilâfları olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılda, Cezayir yeniçerilerinin yasakçılık görevi yapan azeblerden bu hizmetin alınıp kendilerine verilmesini istemeleri bu hususu doğrulamaktadır (BA, MD, nr. 7, s. 20/67, 236/655, nr. 874/2399). Azeb teşkilâtı II. Mahmud dönemindeki askerî yenilikler sırasında kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 7, s. 20/67, 236/655, 874/2399; BA, KK, nr. 253, s. 225; Enverî, *Düsturnâme*, s. 21, 27, 31, 34; *Kânunnâme-i Âl-i Osman: Kânûnî Kânunnâmesi* (TOEM ilâvesi, nşr. M. Ârif), İstanbul 1329, s. 59-61; Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakki-sinden İhîtatı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti* (trc. M. Nazmi), Ankara 1934, s. 93; Hammer (Atâ Bey), I, 141, 319-320; İdris Bostan, *XVII. Asırda Tersâne-i Âmire* (doktora tezi, 1985), İÜ Ed.Fak., s. 83-105; M. Fuad Köprülü — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Azeb", *İA*, II, 81-83; "Azeb", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, s. 253-254; H. Bowen, "Azeb", *EI*² (İng.), I, 807.

İDRİS BOSTAN

A'ZEB

(الأذب)

Daha iyi

bir dinî hayat yaşamak gayesiyle
bekârlığı evliliğe tercih eden
erkek.

"Bekârlık" anlamındaki uzûbe ve uzbe kökünden gelir. Uzûbe masdar olarak "gizli olmak, uzak düşmek, sahipsiz kalmak" demektir. Bu sebeple kadından uzak yaşayan kişiye a'zeb denilmiştir. Aynı anlama gelen azeb kadın erkek her iki cins için, azbe kelimesi ise sadece kadın için kullanılır.

Kur'an'da uzûbe kökünden gelen bir fiil şekli (ya'zûbü) iki âyette geçmekteyse de bunların bekârlık anlamıyla ilgisi yoktur (bk. Yûnus 10/61; Sebe' 34/3). Uzûbe, a'zeb ve aynı kökten başka kelimelerin yer aldığı hadisler içinde bekâr yaşamayı teşvik edenlerin sıhhati tartışmalıdır. Bu kelimelerin geçtiği sahih hadislerde ise cennette hiçbir bekâr kimse bulunmayacağı (Dârimî, "Rikâk", 108; Müslim, "Cennet", 14), bekârlığın ibadetlerin sevabını azaltacağı (*Müsned*, VI, 25, 29; Ebû Dâvûd, "İmâre", 14), bekârlığı tercih edenlerin durumlarının dünya ve âhi-

rette evlilerinkine göre daha kötü ve kendilerinin bedbaht olacağı (*Müsned*, V, 163) belirtilerek bekâr yaşamının yanlışlığına dikkat çekilmiş, ayrıca daha başka sahih hadislerde de müslümanlar evlenmeye, aile kurmaya, çocuk yetiştirmeye teşvik edilmiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda bekâr yaşama âdetinin, bilhassa dinî gayelerle evlenmekten kaçınma anlayışının varlığını gösteren herhangi bir kayıt yoktur. Ancak Araplar'ın, hristiyanlardaki ve özellikle Arabistan'ın kuzey kısmında yaşayan hristiyanlaşmış Gassânîler'deki ruhban hayatını bildikleri muhakkaktır. Onlarla ilişkileri sonucunda az da olsa bekâr yaşamaya heves eden kişilerin bulunması muhtemel olmakla birlikte bu durum söz konusu edilmeye değer bir önem kazanmamıştır.

İslâmiyet'in evlenilecek kadın sayısını dörde indirmesi, hatta tek kadınla evliliği teşvik etmesi (bk. en-Nisâ 4/3) ve dünya nimetlerinden çok âhiret nimetlerinin önemine dikkat çekmesi, bazı zâhid ruhlı sahâbîlerin bekârlığa ilgi duymalarına sebep olmuştur. Böyle bir eğilimin meydana gelmesinde hristiyan ruhbanlığının tesirini de hesaba katmak gerekir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in İslâm'da ruhban hayatının bulunmadığını (Aclûnî, II, 377; *Müsned*, III, 266; VI, 226), kendisine de ruhbanlığın buyurulmadığını (Dârimî, "Nikâh", 3) belirtmesi, ayrıca bekâr kalmaya arzuolu olan bazı müslümanlarla şahsen görüşerek onları ikaz etmesi (bk. *Müsned*, V, 163; Buhârî, "Nikâh", 7; Müslim, "Nikâh", 1), Asr-ı saâdet'te çok az görülen bekâr yaşama temâyüllerine engel olmuş ve bu sebeple I. (VII.) yüzyılda yaşamış olan zâhidler dünyadan ve her türlü dünya nimetlerinden yüz çevirdikleri halde çoğunlukla bekâr yaşamayı zühdün gereği saymamışlardır. Süfyan b. Uyeyne, sahâbenin en zâhidi olan Hz. Ali'nin dört zevcesi ve on yedi câriyesi olduğunu ileri sürerek, "Bir ve daha fazla kadınla evli olmak -dinde yerilmiş olan- dünya zevklerinden sayılmaz" diyor, İbn Abbas da evli olmayı zühdün gereği sayıyordu. Abdullah b. Mes'ûd, "On günlük ömrüm kalsa yine de Allah'ın huzuruna bekâr olarak çıkmamak için evlenmeyi tercih ederdim" demiştir. İki karısı vebadan ölen ve kendisi de bu hastalığa yakalanan Muâz b. Cebel, Allah'ın huzuruna bekâr olarak gitmek istemediğinden, çevresindekilerin kendisini hemen evlendirmelerini istemişti. Hz. Ömer de aynı şekilde birden fazla kadınla evlenmeyi

tercih ediyordu. İlk müslümanların inancına göre evli bir kimsenin kıldığı iki rekât namaz, bekârın kılacağı yetmiş rekâtta daha üstündü; bir mücahid cihad katılmayandan ne kadar üstünse bekâra nisbetle evli kişi de o kadar faziletliydi. Rivayete göre, bekâr yaşamayı tercih etmiş olan Bîşr el-Hâfî vefatından sonra kendisini rüyada görenlere, "Allah bana çok yüksek makamlar verdi, ancak yine de evlilerin derecesine ulaşamadım; çünkü Allah bekâr olarak huzuruna çıkmama rızâ göstermedi" demiş ve çocukluğun yüküne katlanıp nafakalarını temin etmek için didinen Ebû Nasr et-Temmâr'ın kendisinden yetmiş derece daha yüksekte olduğunu söylemiştir.

Sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde kadın zühd hayatına engel görülmemiş, kötülenen ve terki istenen dünya zevklerinden sayılmamış, aksine zühdün ve dindarlığın tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir. O dönemlerde nikâhın mutlaka yerine getirilmesi gereken bir sünnet olduğuna inanılmakta ve bu sünnetin terki bir kemal değil kusur sayılmaktaydı. Ancak Mısır, Suriye, Filistin, Irak ve İran gibi ülkele-
rin fethinden sonra buralarda yaşayan ve tam dindar olabilmek için ruhban hayatı yaşamayan faydasına inananların zamanla İslâm dinini benimsemeleri, bekâr yaşama âdetinin giderek İslâm toplumunda da yayılmasına, özellikle bazı sülâhlerin bu hayat tarzına yönelmeleri-
ne sebep olmuştur. II. (VIII.) yüzyılda görülmeye başlayan bu anlayış, bekâr yaşamaya taraftar olanlarla evliliğin önemini savunanlar arasında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Mevzû hadisler ihtiva eden kitaplarda yer alan rivayetler bu gelişmenin ürünü olarak ortaya çıkmış, daha sonra bu tartışmalar çocuk sahibi olup olmama, doğurgan veya kısır kadınlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği gibi konularda yeni tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. Evlenmeye karşı çıkan anlayışın giderek yaygınlaşmasının en güçlü sebebinin bazı büyük sülâhlerin bekâr yaşamayı tercih etmeleri olduğunda şüphe yoktur. İbrâhim b. Edhem, Râbia el-Adeviyye ve Bîşr el-Hâfî bunların başında gelmekteydi. Mâlik b. Dînâr'a niçin evlenmediği sorulduğunda dünyayı üç talâkla boşadığını ve bir daha ona dönme-
yeceğini söylüyordu. Hasan-ı Basrî, "Allah bir kişinin hayır içinde bulunmasını irade ederse onu mal ve kadınla meşgul etmez" diyordu. Ancak Bîşr el-Hâfî